

CEZARY BUŚKO*, SŁAWOMIR DRYJA**, WOJCIECH GŁOWA***,
STANISŁAW SŁAWIŃSKI***

GŁÓWNE KIERUNKI ROZWOJU KRAKOWSKIEGO RYNKU GŁÓWNEGO OD POŁOWY XIII PO POCZĄTEK XVI WIEKU

MAIN TRENDS CONCERNING THE DEVELOPMENT OF THE MAIN MARKET SQUARE IN KRAKÓW FROM THE 13TH C. UNTIL THE EARLY 1500S

Streszczenie

Autorzy podejmują aktualną problematykę rozwoju krakowskiego Rynku Głównego w okresie od lokacji w 1257 roku do początku XVI w., interpretując liczne i ważne odkrycia dokonane w czasie badań archeologicznych w latach 2005-2011. Badania te w istotny sposób poszerzyły wiedzę o zabudowie i przekształceniach centrum historycznego Krakowa w okresie późnego średniowiecza.

Słowa kluczowe: Rynek Główny, zabudowa, komunikacja, przebudowa

Abstract

The authors undertake a current subject of developments of the Main Market Square in Kraków from its incorporation in 1257 until the beginning of the 16th c. by interpreting numerous and vital discoveries made during the archaeological research of years 2005-2011. The research significantly widened the knowledge on buildings and transformations in the historic city centre in the Late Middle Ages.

Keywords: Main Market Square, buildings, communication, transformation

* Dr Cezary Buśko, Pracownia Archeologiczna NIEGODA, Wrocław.

** Dr Sławomir Dryja, Pracownia Archeologiczna CONSUS, Kraków.

*** Mgr Wojciech Głowa, mgr Stanisław Sławiński, Kraków.

1. Wstęp

Późnośredniowieczny krakowski Rynek otaczały zachowane do dzisiaj pierzeje, przed frontem których biegła swoista wewnętrzna obwodnica okalająca blok zabudowy śródrynkowej. Było to skupisko najważniejszych dla życia miasta budowli municypalnych i handlowych – niczym miniaturowe miasto przecięte traktami komunikacyjnymi oraz mniejszymi placami. Obok monumentalnej zabudowy murowanej stały tu różnej wielkości i rangi budynki drewniane – od solidnych składów i kramów po skromne „budy”.

Obraz przedstawiony powyżej odpowiada przede wszystkim rozwiniętej fazie średniowiecznej – podobnie jednak było i w fazach wcześniejszych, czego dowiodły badania prowadzone w latach 2005-2011¹. Potwierdziły one także zastosowanie w Krakowie „modelu śląskiego”, dlatego przytoczony poniżej cytat jest w pełni uzasadniony: „W języku polskim wyraz «rynek» używany jest na określenie głównego placu miejskiego, na którym skupiały się ważne funkcje miasta – handlowe i administracyjne. Nie jest to sprawą przypadku, że słowo to często jest wywodzone od niemieckiego wyrazu «Ring» – pierścień. Nietrudno bowiem skojarzyć z nim układ przestrzenny jakiegokolwiek śląskiego rynku: najczęściej wolną część placu stanowi pierścień okalający zabudowę stojącą w środku”².

Rynek krakowski wytyczono i po raz pierwszy zabudowano pomiędzy rokiem 1257 a 1300, adaptując do nowego układu kościół pw. św. Wojciecha. Około 1300 roku w południowo-zachodniej części Rynku stanął murowany ratusz, rozbudowywany w tym samym miejscu w kolejnych fazach³. Zapewne u schyłku XIII w., nieopodal kościoła św. Wojciecha, ulokowano Wagę Ołowną, wzmiankowaną po raz pierwszy w 1302 roku⁴.

Analizując wyniki dotychczasowych prac, w tym ostatnich badań architektonicznych w Sukiennicach⁵, za główną strukturę przestrzenną i architektoniczną Rynku, funkcjonującą od zarania miasta „lokacyjnego”, uznajemy kompleks najważniejszych budowli handlowych, których rozplanowanie utrzymywano konsekwentnie przez stulecia, niezależnie od stosunkowo niewielkich korekt ich położenia i rzutu. Było to prawdziwe centrum gospodarcze miasta. Najbardziej szacownym obiektem były kamery sukienne (później gmach Sukiennic), założone mniej więcej na osi Rynku. Po ich stronie wschodniej znajdowały się kramy przepukniów⁶, zaś ławy chlebowe po zachodniej stronie kamer z sukrem. Wszystkie te zespo-

¹ Badania w latach 2005-2011 prowadził zespół pod kierunkiem dr. C. Buśki i dr. S. Dryi. W skład zespołu wchodził: dr W. Niewalda, dr S. Kołodziejcki, mgr S. Sławiński, mgr W. Głowa, mgr M. Starcki, mgr K. Schejbal-Dereń, mgr M. Dereń, mgr E. Dubis, jak i kilkunastu archeologów z kraju i zagranicy, którym pragniemy wyrazić w tym miejscu podziękowanie.

² G. Balińska, *Rozwój urzędów handlowych i administracyjnych w blokach śródrynkowych miast śląskich do końca XV w.*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. XXVI, z. 2, 1981, s. 134.

³ S. Tomkowicz, *Ulice i place Krakowa w ciągu dziejów, ich nazwy i zmiany postaci*, „Biblioteka Krakowska”, nr 63-64, Kraków 1926, s. 22; W. Komorowski, *Krakowski Ratusz w średniowieczu i domniemany dwór Artusa w Krakowie*, „Rocznik Krakowski”, t. LXIV, 1998, s. 9-10; tenże, *Ratusz krakowski*, [w:] *Urbs Celeberrima. Księga pamiątkowa na 750-lecie lokacji Krakowa*, pod red. A. Grzybkowskiego, Z. Żygulskiego jun., T. Grzybkowskiej, Kraków 2008, s. 174.

⁴ *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400*, cz. I i II, wyd. F. Piekosiński, J. Szulski, cz. I, nr 24, Kraków 1878.

⁵ Autorem tych badań jest dr Waldemar Niewalda.

⁶ Później – Kramy Bogate.

ły założono w układzie segmentów o powtarzalnej liczbie kramów (składów), rozmieszczonych wzdłuż ulic wewnętrznych, o kierunku zbliżonym do osi północ-południe. Od początku istotne znaczenie miał tu tzw. krzyż (przejście poprzeczne) – element układu przestrzennego Rynku utrzymany do dnia dzisiejszego⁷. Stanowiska pomniejsze, drewniane i niekiedy prowizoryczne, bez wątpienia istniały i ulegały przemianom przez wszystkie etapy rozwoju średniowiecznego Rynku. Większe, a nawet monumentalne budynki drewniane (składy i smatruzy) omawiamy poniżej. Do tego wszystkiego dochodziły tymczasowe stanowiska handlowe, związane z jarmarkami wzmiankowanymi już w XIV w. (w latach 1310, 1311, 1369)⁸.

Niezwykle istotna dla podejmowanych prób rekonstrukcji zmian zachodzących w zabudowie śródmiejowej jest analiza wielokrotnie opisywanego i interpretowanego układu stratygraficznego rozpoznanego w trakcie badań archeologicznych. Wyjątkowo ważna jest tu identyfikacja poziomów użytkowych skorelowanych z poszczególnymi fazami zmian zagospodarowania Rynku.

Możliwość nowego spojrzenia na formowanie się układu stratygraficznego krakowskiego Rynku przyniosło rozpoznanie w latach 2005-2010 układu komunikacyjnego łączącego budynki handlowe z ulicami wylotowymi⁹. Analizując układ stratygraficzny datowanych dendrologicznie¹⁰ dróg i towarzyszących im nawarstwień, wyodrębniono trzy fazy rozwojowe. Najbardziej rozbudowany był najstarszy system drożny, datowany na przełom XIII i XIV w., z którego najlepiej rozpoznano część komunikująca pierwsze murowane kramy (tzw. bolesławowe) z ulicą św. Jana. Ośią zespołu kramów była wówczas brukowana, obramowana drewnianymi krawężnikami, ulica o szerokości około 5 m. Trakt główny przecięty był przejściem poprzecznym, odpowiadającym ulicy „w krzyżu”. Dla ówczesnej zabudowy śródmiejowej charakterystyczna była pewna nieregularność rozplanowania, o czym świadczą pozostałe ciągi komunikacyjne, w większości biegnące ukośnie w stosunku do pierzei rynkowych. Pierwotna sieć traktów obejmowała – oprócz opisanej powyżej drogi do kramów bolesławowych – trakt prowadzący z północnej części Rynku w kierunku wylotu ul. Szewskiej, kolejny wiodący od północno-zachodniego narożnika Rynku w kierunku kościoła NMP, gdzie skręcał w kierunku południowym, oraz następny, wyprowadzony od ul. św. Jana, przechodzący w wewnętrzny trakt ówczesnych Sukiennic i ciągnący się dalej w kierunku ulicy Brackiej. Ten ostatni – jako jedyny – wytyczono zgodnie z osiami wyznaczonymi przez rynkowe pierzeje.

W następnej fazie (lata 20. XIV w.) zanikają trakty prowadzące w kierunku ulicy Szewskiej i do kramów bolesławowych, pozostałe zaś powtórzone na wyższym poziomie.

W trzeciej ćwierci XIV w. funkcjonuje już tylko droga prowadząca od ulicy św. Jana do Sukiennic, zbudowana nad poprzednimi ciągami komunikacyjnymi, lecz już w innej konstrukcji. Możemy przypuszczać, iż obserwowana redukcja układu drożnego nie świadczy

⁷ Stwierdzono ten fakt w trakcie ostatnich badań archeologicznych.

⁸ *Kraków aż do początków XVgo wieku. Wstępne słowo do najstarszych ksiąg tego miasta napisał Dr Józef Szujski*, [w:] *Najstarsze Księgi Miasta Krakowa od r. 1300 do 1400*, I, s. LXXV, Kraków 1878.

⁹ C. Buśko, *Z badań archeologicznych nad miastami południowej Polski. Rynek Główny w Krakowie w świetle prac przeprowadzonych w latach 2005-2007*, „Archaeologia Historica”, t. 32, Brno 2007, s. 225-238; tenże, *Krakowski Rynek Główny w świetle badań archeologicznych przeprowadzonych w latach 2005-2007*, [w:] *Florencja i Kraków. Miasta partnerskie w Europie – współczesne dziedzictwo kultury*, Kraków 2010, s. 107-114.

¹⁰ Analizy dendrochronologiczne wykonał prof. dr hab. inż. Marek Krąpiec z Katedry Analiz Środowiskowych, Kartografii i Geologii Gospodarczej Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie.

o obniżeniu jakości systemu komunikacyjnego Rynku, lecz pośrednio potwierdza ostateczne ukształtowanie się jego brukowanej obwodnicy (w trzeciej ćwierci XIV w.) oraz dowodzi znacznego zagęszczenia zabudowy placu drewnianymi kramami i jatkami.

Dotychczasowy stan badań archeologicznych na krakowskim Rynku pozwala sformułować tezę o organicznym powiązaniu komunikacji rynkowej z rozmieszczeniem budynków, miejsc oraz stref handlu. Taka sytuacja powodowała, iż konsekwencją zmian zachodzących w obrębie zabudowy śródmiejowej były przemiany funkcjonującej na placu sieci komunikacyjnej.

2. Rynek – zabudowa i komunikacja od drugiej połowy XIII do połowy XIV wieku

Jak już wspomniano, w obrębie Rynku znalazł się kościół św. Wojciecha – jedyny obiekt architektoniczny sięgający czasów sprzed lokacji. Właściwa zabudowa bloku rynkowego, kształtowana w bezpośrednim następstwie lokacji miasta, powstawała sukcesywnie, ale – jak sądzimy – stosunkowo szybko. Przywilej lokacyjny z 1257 roku zawiera zapowiedź budowy kamer sukiennych, kramów, jatek rzeźników, stanowisk piekarzy i stanowisk sprzedaży dla szewców¹¹. W dokumencie nie podano Rynku jako miejsca organizacji handlu miejskiego, jednakże jego rola i ranga w życiu miasta nigdy nie budziła wątpliwości. Jatki rzeźnicze zlokalizowano poza Rynkiem, natomiast co do szewców można domniemywać, że mogli oni prowadzić sprzedaż od początku na Rynku, tyle że z „miejsc”, stąd brak zapisków z XIV i części XV w. o trwałych szewskich stanowiskach na głównym placu miasta.

Zabudowa wnętrza krakowskiego Rynku charakteryzuje się pewną trwałością lokalizacji poszczególnych budynków i ich zespołów, przy czym w pierwszej fazie nastąpiło raczej ustalenie rejonu ich występowania, a nie precyzyjne zakreślenie granic zabudowy, zazwyczaj przekraczanych w latach późniejszych.

Zawsze w tym samym miejscu (odnotowanym w XIV-XVIII w.) stał Ratusz, a zespół drewnianych budynków Wagi Ołownej zlokalizowano na obszarze zajęтым później przez Wielką Wagę, w pobliżu kościoła św. Wojciecha (il. 1).

Najstarsze ławy chlebne (datowane na około 1300 r.) stały w miejscu potwierdzonym w drugiej połowie XIV w.¹² – przy czym należy podkreślić, że w ostatnich badaniach odsłonięto jedynie północną połowę założenia¹³.

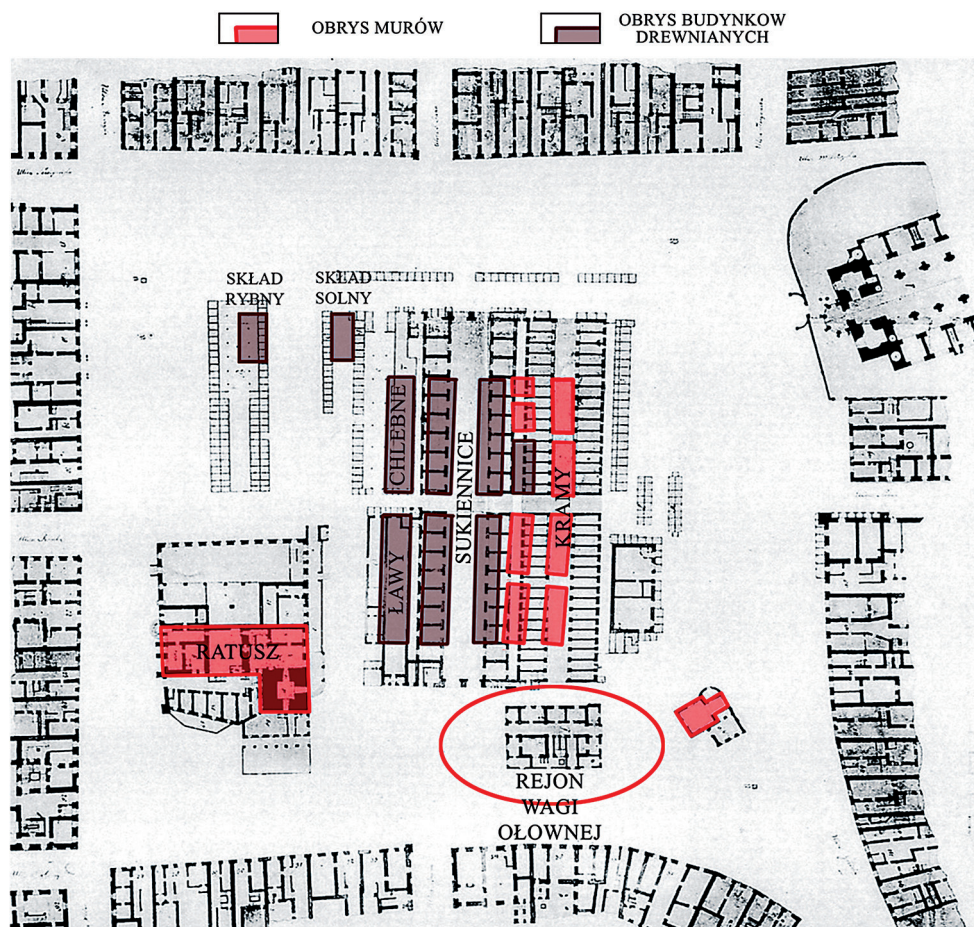
Obiekt bez wątpienia najważniejszy – drewniane kamery sukienne wzniesione w trzeciej ćwierci XIII w. (odpowiednik Sukiennic) – znajdowały się w obrębie rzutu obecnego gmachu, jednak było to założenie mniejsze w stosunku do późniejszego, murowanego budynku¹⁴.

¹¹ B. Wyrozumska, *Przywileje ustanawiające gminy miejskie wielkiego Krakowa (XIII–XVIII wiek)*, Kraków 2007.

¹² E. Zaitz, *Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w Krakowie w 2004 roku przy przebudowie nawierzchni płyty Rynku Głównego po zachodniej stronie Sukiennic*, „Materiały Archeologiczne”, t. XXXVI, 2006, s. 79-167.

¹³ *Ibidem*. Południową część ław usunięto pod koniec XVI w. dla budowy murowanych jatek szewskich. Wcześniej badania w tym rejonie zrealizował K. Radwański, odsłaniając relikty drewnianej zabudowy po stronie północnej i południowej (K. Radwański, *Prace ratownicze prowadzone przez konserwatora zabytków archeologicznych w Krakowie w latach 1955-1958*, „Biuletyn Krakowski”, T. 1, 1959, s. 49-59).

¹⁴ Zob. T. Dębowski, *Badania archeologiczne Sukiennic krakowskich*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Rok XXIX, 1981, nr 4, s. 457-458.

Il. 1. Kraków, blok śródrynkowy w XIII/XIV w.

Oprac. A. Górecki na podkładzie planu Dominika Pucka z 1787 roku

III. 1. Krakow, central section of the Market Square 13th/14th century.

Edited by A. Górecki based on Dominik Pucek's plan of 1787

Murowane kramy, tzw. bolesławowe (odpowiednik późniejszych Kramów Bogatych), wzniesiono także w trzeciej ćwierci XIII w. częściowo w miejscu dzisiejszych Sukiennic, a częściowo po ich wschodniej stronie. Do połowy XIV w. rozbudowano je w kierunku wschodnim¹⁵.

Wszystkie te zespoły zabudowy założone były w dwóch rzędach przy własnych wewnętrznych ulicach¹⁶. Ważnym elementem spinającym je w jedno założenie był zachowany w dzisiejszych Sukiennicach „krzyż” (poprzeczne przejście), funkcjonujący przez kolejne stulecia w zasadzie zawsze w tym samym miejscu.

¹⁵ Buśko C., Głowa W., „Czy książę dotrzymał słowa danego krakowskim mieszczanom?”, [w:] *I Forum Architecturae Poloniae Medievalis*, red. K. Stala, Kraków 2007, s. 63.

¹⁶ Uliczka ław chlebných była wyjątkowo wąska.

Omówiona wyżej zabudowa na przełomie XIII i XIV w. połączona została brukowanymi drogami z ulicami prowadzącymi na Rynek. Sukiennice skomunikowano z ulicą Bracką i św. Jana, a kramy bolesławowe tylko z tą ostatnią. Do Wagi Ołownej prowadził zapewne trakt wychodzący z ulicy Szczepańskiej lub Sławkowskiej, przebiegający ukośnie przez północną część placu rynkowego, a w okolicach kościoła NMP skręcający w kierunku południowym. Około ćwierć wieku później funkcjonują już tylko trakty prowadzące do Sukiennic i Wagi Ołownej. Na obecnym etapie badań nie potrafimy wytłumaczyć likwidacji drogi biegnącej z północnej części placu rynkowego w kierunku ulicy Szewskiej. Możemy natomiast przypuszczać, że rezygnacja z połączenia pomiędzy ulicą św. Jana a kramami bolesławowymi wynika z zapoczątkowania przebudowy tych ostatnich¹⁷.

Sądzymy, że od samego początku w przestrzeni rynkowej wydzielone były mniejsze place handlowe, których zasięg wyznaczony mógł być przez przecinające Rynek ciągi komunikacyjne. Wzmianki o targach są stosunkowo późne, jednakże trudno sobie wyobrazić średnio-wieczne miasto funkcjonujące bez takich stałych targowisk – zwłaszcza soli i ryb. Ich lokalizacja ustaliła się, naszym zdaniem, najpóźniej w XIV w. Z targami związane były stanowiska sprzedaży, prawdopodobnie od początku tzw. składy, jatki oraz kramiki¹⁸. Przypuszczamy, iż najstarsze z nich to przede wszystkim: targ solny (wzmiankowany w 1343 r.¹⁹), targ rybny (1375 r.²⁰) oraz targ ołowny (dopiero w 1500 r.²¹). O ówczesnych stanowiskach pozostałych branż przekupniów – choć niewątpliwie w najstarszej fazie organizowania Rynku musiały być one czynne – trudno coś powiedzieć. Być może brak zapisków o nich świadczy o prowadzeniu sprzedaży z tzw. miejsc. Pojedynczy zapis z 1367 roku o jakimś kramiku szewskim (*domuncula sutorum*) prawdopodobnie nie dotyczy Rynku²². Niemniej niektórzy sądzą, że w drugiej połowie XIV w. stały tam pierwsze jatki szewskie²³. Wyjątkowo rozległy był targ kurzy (pierwsza wzmianka z 1437 r.²⁴), zajmujący północną część Rynku i rozciągający się od Krzysztoforów po cmentarz Mariacki. Wspomniany targ solny znajdował się w północno-zachodniej partii Rynku, obok ław chlebných. Było to miejsce prasolów, ze składem solnym i jakimiś stanowiskami detalicznej sprzedaży. Obok mieścił się targ rybny, również ze składem i bliżej nieokreślonymi jatkami lub kramami²⁵. W południowej partii Rynku, pomiędzy Ratuszem i Wielką Wagą, rozciągał się targ węglowy (pierwsza wzmianka z 1462 r.²⁶). Wspomniany targ ołowny znajdował się prawdopodobnie pomiędzy Wielką Wagą i kościołem

¹⁷ C. Buško, W. Głowa, *op. cit.*, s. 65.

¹⁸ Zob. A. Sudacka, *Wyniki kwerendy archiwalnej dotyczącej zabudowy handlowej Rynku w Krakowie*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa”, t. 26, 2008, s. 99-101.

¹⁹ P. Tysza, *Obraz przestrzeni miejskiej Krakowa XIV-XV wieku w świadomości jego mieszkańców*, Lublin 2001, s. 87.

²⁰ S. Tomkowicz, *op. cit.*, s. 20.

²¹ *Ibidem*, s. 19.

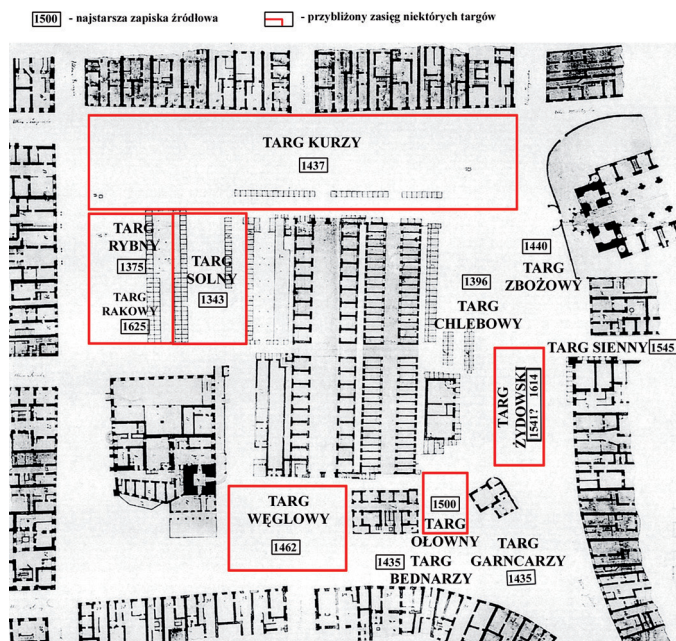
²² *Księgi ławnicze krakowskie, 1365-1376, 1390-1397*, wyd. S. Krzyżanowski, Kraków 1904, nr 228.

²³ G. Lichończak-Nurek, *Dzieje jatek szewskich w Krakowie*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa”, t. 18, 1991, s. 29.

²⁴ *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa*, cz. II-IV, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1882, s. 666-667, nr DXXVII.

²⁵ Ustalono w oparciu o kwerendę archiwalną przeprowadzoną przez S. Sławińskiego.

²⁶ S. Tomkowicz, *op. cit.*, s. 18.

Il. 2. Kraków, Rynek, targi w XIV-XVII w.

Oprac. A. Górecki na podkładzie planu Dominika Pucka z 1787 roku

Ill. 2. Krakow, the Market Square, fairs in from the 14th to 17th century.

Edited by A. Górecki based on Dominik Pucek's plan of 1787

św. Wojciecha²⁷. Związek targu chlebnego z ławami chlebowymi jest raczej wykluczony, bowiem targ ten (wzmiankowany w 1396 i 1429 r.) znajdował się najprawdopodobniej we wschodniej lub północno-wschodniej części Rynku²⁸. Natomiast nie wiadomo, czy odrębnym targiem był targ zbożowy, wspomniany w 1440 roku, który mieścił się w północno-wschodniej części Rynku²⁹. Targ bednarzy (wzmiankowany w 1435 r.) miał znajdować się w okolicy ulicy Brackiej, a więc w rejonie targu węglowego³⁰. Niedaleko, w okolicy kościoła św. Wojciecha, znajdował się targ garncarzy³¹. Targ sienny (wzmiankowany dopiero w 1545 r.) miał związek z handlem siana i znajdował się w ulicy Siennej, ewentualnie na Rynku u jej wylotu³². Niewiele miejsca musiała zajmować część Rynku zwana „Na Goldzie” – od 1320 roku miejsce składania monarsze miejskich hołdów (il. 2)³³.

²⁷ *Ibidem*, s. 19; W. Komorowski, A. Sudacka, *Rynek Główny w Krakowie*, Wrocław 2008, s. 53. Możliwe jest jednak, że był zlokalizowany bliżej Sukiennic.

²⁸ *Najstarsze Księgi...*, *op. cit.*, II, s. 313, poz. 55; S. Tomkowicz, *op. cit.*, s. 20.

²⁹ P. Tyszką, *op. cit.*, s. 87, 122.

³⁰ S. Tomkowicz, *op. cit.*, s. 20.

³¹ *Ibidem*.

³² *Archiwum Państwowe w Krakowie* (dalej: APKr), Akta miasta Krakowa, sygn. 1964.

³³ W. Komorowski, A. Sudacka, *op. cit.*, s. 21.

3. Rynek w drugiej połowie XIV wieku

Kres systemu komunikacyjnego, charakteryzującego się traktami biegnącymi niezależnie od regularnego układu Rynku³⁴, nastąpił w drugiej połowie XIV w. W ciągu kilkudziesięciu lat powstawało regularne i zespolone założenie głównych budowli – Sukiennic, Kramów Bogatych oraz ław chlebowych. Dla poszczególnych budowli zastosowano system „ćwiartek” z podłużnymi ulicami na osi północ–południe i wspólnym „krzyżem”, w zasadzie pokrywającym się z pierwotnym przejściem poprzecznym. Główne osie tego założenia starano się dostosować do ulic przecinających środek poszczególnych pierzei Rynku – ulicę Sukiennic do ulic św. Jana i Brackiej, zaś krzyż do ulic Siennej i Szewskiej, łącząc je jednocześnie brukowanymi traktami. Należy podkreślić, że są to jedyne brukowane ciągi komunikacyjne funkcjonujące w pierwszej połowie XIV w. na Rynku i zidentyfikowane w trakcie badań archeologicznych. Możemy jedynie przypuszczać, że przejmująca znaczną część ruchu kołowego „obwodnica” powstała właśnie wtedy przed frontami przyrynkowych kamienic.

Analizując wyniki badań terenowych i średniowieczne (oraz późniejsze) zapisniki archiwalne, dochodzimy do wniosku, że zachodzi ścisły związek pomiędzy nowymi, przecinającymi się pod kątem prostym, ulicami wewnętrznymi i miedzuchami rozdzielającymi zespoły zabudowy a rozplanowaniem budynków oraz obszarów handlowych nazwanych targami. Podkreślimy, że tak było również w fazie poprzedniej, ale niewątpliwie funkcjonujący wówczas układ był mniej regularny.

Naszym zdaniem wstępem do regulacji bloku śródrynkowego był przywilej Kazimierza Wielkiego nadany miastu w 1358 roku³⁵. Rok ten wyznacza przybliżoną dolną granicę datowania budowy nowych, murowanych kamer sukiennych³⁶, z dwoma postrzygalniami, w skrajnych kamerach zachodniego ciągu. Podkreślić należy, że początkowo był to nie jeden gmach, lecz zespół budynków, zrealizowany jako założenie czterech identycznych ćwiartek (mieszczących po dziewięć kamer każda). Być może ulica wewnętrzna Sukiennic była zadaszona, co stanowiłoby prototyp późniejszej hali. Niemniej był to początek przekształceń bloku zabudowy wnętrza Rynku w zespół okazałych gmachów (il. 3).

Niewiele wiadomo o ówczesnym przekształceniu ław chlebowych (lub zachowaniu starych), niemniej już wówczas (w przywileju z 1358 roku) określono ich liczbę na dwadzieścia dwa stanowiska (w czasach nowożytnych było ich dwadzieścia trzy³⁷).

Natomiast kramy bolesławowe zaczęto w tym czasie przebudowywać na regularny zespół, nazwany później Kramami Bogatymi. W pierwszej kolejności wyburzony został ciąg zachodni najstarszych kramów, co związane było z budową murowanych kamer sukiennych. Ciąg wschodni na razie pozostawiono, wraz z dostawionymi do niego od wschodu dodatkowymi budynkami³⁸.

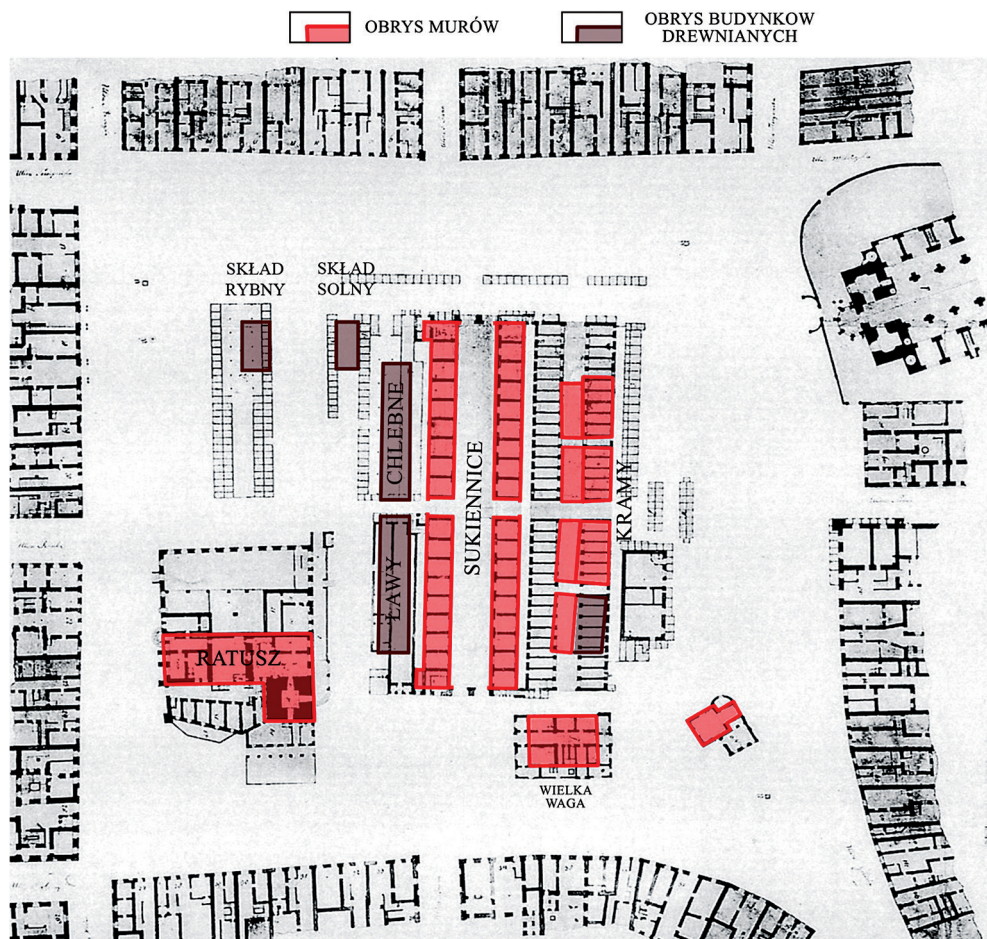
³⁴ Piszząc o regularnym układzie Rynku, mamy na myśli jego regularne pierzeje, sieć wychodzących z niego ulic oraz rozmieszczenie najważniejszej murowanej zabudowy, wyłączając kramy z drugiej połowy XIII w.

³⁵ S. Kutrzeba, *Finanse Krakowa w wiekach średnich*, „Rocznik Krakowski”, t. III, 1900, s. 45; *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa, 1257-1506*, cz. I, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1879, s. 36, nr XXXII.

³⁶ Datowanie według badań architektonicznych W. Niewaldy oraz badań archeologicznych zespołu pod kierunkiem C. Buški.

³⁷ Kwerenda S. Sławińskiego w APKr.

³⁸ Według badań archeologicznych i architektonicznych zespołu pod kierunkiem C. Buški i S. Dryi.

Il. 3. Kraków, blok śródmiejski po połowie XIV w.

Oprac. A. Górecki na podstawie planu Dominika Pucka z 1787 roku

III. 3. Krakow, middle market block after mid-14th century.

Edited by A. Górecki based on Dominik Pucek's plan of 1787

Ratusz oczywiście pozostawał w miejscu ustalonym około 1300 roku.

W okresie tym mogła stać na Rynku murowana Wielka Waga, obok której funkcjonowała (prawdopodobnie od początku) topnia srebra³⁹. Zajął one niewątpliwie rejon dawnej Wagi Ołownej. Niewiele wiadomo o ówczesnej Małej Wadze. Jej lokalizację przyjmujemy w dwóch wariantach: jako odrębne urządzenie w miejscu późniejszego murowanego budynku Małej Wagi lub umieszczenie tego urządzenia przy Wielkiej Wadze bądź nawet w jej gmachu⁴⁰.

³⁹ Buśko C., Dereń M., Garbacz-Klempka A., *Konfekcjonowanie ołowiu i miedzi w krakowskiej Wielkiej Wadze*, „Archaeologica Historica Polona”, t. 18, 2009, s. 7-20.

⁴⁰ Zob. S. Kutrzeba, *op. cit.*, s. 58.

4. Wielka przebudowa – lata 90. XIV i początek XV wieku

Przełom XIV i XV w. to czas dynamicznych zmian – zabudowa śródmiejska staje się monumentalnym świadectwem bogactwa miasta. Genezy tych przemian należy szukać jeszcze w czasach kazimierzowskich – we wspomnianym powyżej przywileju z 1358 roku król wyraził troskę o stan miasta i zalecił nie szpecenie go lichymi budowlami w miejscach znamienitych⁴¹.

Ten etap w rozwoju zabudowy rynkowej, podobnie jak i kolejny, udokumentowane są jedynie w formie istniejących do dziś struktur murowanych oraz wzmianek w źródłach pisanych, bowiem związane z nimi nawarstwienia kulturowe zasadniczo nie przetrwały do naszych czasów.

Ówczesna zabudowa zachodniej połowy Rynku jest nadal stosunkowo słabo rozpoznana. Ratusz stał tam gdzie zwykle, a pod koniec XIV w. dobudowano do niego dwa budynki: sądu ławniczego (zwanego *praetorium iudiciale scabinorum* lub *dinghus*)⁴² i pisarza miejskiego⁴³.

Natomiast niejasna jest sytuacja innej ważnej budowli, która znajdowała się w zachodniej połowie Rynku, czyli Smatruza – dużej i wówczas zapewne drewnianej hali przeznaczonej dla pomniejszych przekupniów. Wiadomo, że wówczas budowano nad nim dach⁴⁴. W zapiskach z 1391 roku, prawdopodobnie dotyczących Smatruza⁴⁵, wspomniane jest *mercatorium*⁴⁶, czyli zdawałoby się Sukiennice, jednakże Józef Szujski termin ten interpretuje następująco: „W rachunkach 1391 spotykamy nazwisko *pannithecae* (sukiennice), jak niemniej *mercatorium*, budynek obyczajem innych miast dla kupców i towarów obcych przeznaczony, później Schmetterhaus (*Smatruz*) nazwany, gdzie wszakże już w r. 1542 były tylko sklepy miejscowych przemysłowców”⁴⁷. Z kolei Kutrzeba widział Smatruz obok Ratusza⁴⁸, pisząc, iż „był to budynek, gdzie gromadzili się przekupnie różnych towarów”⁴⁹.

Najważniejsza zmiana zaszła jednakże w samym centrum Rynku. Sukiennice przebudowano pod koniec XIV w. na jednolity, monumentalny gmach. Ich do dzisiaj zachowana „bazylikowa” bryła powstała wówczas z połączenia „ćwiartek” i dzięki nadbudowie nad wewnętrzną ulicą wysokiej hali⁵⁰. W trakcie tej przebudowy między innymi wymurowane zostały kamienne fundamenty podwójnych arkadowych wejść do hali. Odkryty przez Waldemara Niewaldę fundament północny jest litym murem dostawionym do narożników starszych kamer sukiennych, którego korona znajduje się nieomalże bezpośrednio pod obecnym poziomem użytkowym Rynku.

⁴¹ J. Szujski, *Kraków*, s. XXVII; J. Wyrozumski, *Dzieje Krakowa*, t. 1, *Kraków do schyłku wieków średnich*, Kraków 1992, s. 233.

⁴² S. Tomkowicz, *op. cit.*, s. 22.

⁴³ APKr, „Teki Grabowskiego”, sygn. E 23, s. 897.

⁴⁴ S. Tomkowicz, *op. cit.*, s. 31; W. Komorowski, A. Sudacka, *op. cit.*, s. 40; zob. A. Sudacka, *op. cit.*, s. 98-99.

⁴⁵ S. Tomkowicz, *op. cit.*, s. 30.

⁴⁶ *Najstarsze księgi...*, *op. cit.*, II, s. 295, *Distributia*, poz. 29 (objaśnienie na s. 296).

⁴⁷ J. Szujski, *op. cit.*, s. L.

⁴⁸ S. Kutrzeba, *op. cit.*, s. 47.

⁴⁹ S. Tomkowicz, *op. cit.*, s. 30.

⁵⁰ W. Łuszczkiewicz, *Sukiennice krakowskie, dzieje gmachu i jego obecnej przebudowy*, „Biblioteka Krakowska” nr 11, Kraków 1899, s. 12-13, 16.

Po zachodniej stronie Sukiennic zachowano stare (lub zbudowano na nowo) drewniane ławy chlebowe o ćwiartkowym układzie, z ulicą wewnętrzną i „krzyżem”. Układ ten potwierdzony jest zapisem z 1394 roku⁵¹.

Przejrzysty, osiowy układ zabudowy centrum Rynku uzupełniono z dużym rozmachem po wschodniej stronie Sukiennic. Pod koniec XIV w. stało tu (na częściowo zachowanych murach starszych kramów) „czterocwiartkowe” założenie murowanych Kramów Bogatych. Nie bez powodu w rachunkach miejskich z 1390 roku figuruje pozycja *institia civitatis*⁵². Józef Louis twierdził, być może nie bez racji, że Kramy Bogate wystawiła królowa Jadwiga dla wdów zasłużonych mieszczan krakowskich⁵³. Własna nazwa tego zespołu została użyta po raz pierwszy w 1441 roku⁵⁴.

Początek XV w. to czas, w którym na Rynku stały już dwa duże murowane budynki: Wielkiej Wagi i Małej Wagi. W 1358 roku król Kazimierz Wielki ofiarował miastu dochody z dwóch wag oraz z topni srebra i złota⁵⁵, a w 1364 roku powstał wilkierz *De pensa maiori et minori*, potwierdzający funkcjonowanie w mieście tych dwóch instytucji⁵⁶. Zdaniem Stanisława Kutrzeby wagi mieściły się w jednym budynku⁵⁷. Do około 1400 roku mógł to być tylko gmach Wielkiej Wagi. Dopiero zapiski z przełomu XIV i XV w. jednoznacznie wskazują na odrębność i niezależne funkcjonowanie dwóch murowanych wag – Wielkiej i Małej, a także topni kruszców przy Wielkiej Wadze (il. 4)⁵⁸. Połowa XIV w. to dolna granica datowania murów tej ostatniej, aczkolwiek rachunki na zakup materiałów budowlanych dla niej zachowane są dopiero z przełomu XIV i XV w.⁵⁹. Funkcjonowanie Wielkiej Wagi poświadczają wzmianki z lat 1390-1414⁶⁰. Ambroży Grabowski twierdził, że w Krakowie w 1395 roku istniały trzy wagi: Wielka, Mała i waga srebra⁶¹. Topnia srebra (i złota) znajdowała się w rejonie gmachu Wielkiej Wagi⁶², a jej funkcjonowanie, podobnie jak i wagi srebra, potwierdzają ówczesne rachunki miejskie⁶³. Niewątpliwie waga srebra znajdowała się w rejonie lub wręcz w budynku Wielkiej Wagi.

⁵¹ *Księgi lawnicze*, nr 1841; P. Tyszka, *op. cit.*, s. 104-105.

⁵² J. Wyrozumski, *op. cit.*, s. 281.

⁵³ J. Louis, *Przechadzka kronikarza po Rynku krakowskim*, Kraków 1890, s. 26.

⁵⁴ KDK II-IV, s. 671, nr DXXXIV.

⁵⁵ KDK I, s. 36, nr XXXII.

⁵⁶ S. Tomkowicz, *op. cit.*, s. 27.

⁵⁷ S. Kutrzeba, *op. cit.*, s. 58.

⁵⁸ *Najstarsze księgi...*, *op. cit.*, II, *Źródła do dziejów zabudowy związanej z handlem we wschodniej części Rynku Głównego w Krakowie (XIV-XIX w.)*, ze zbiorów Archiwum Państwowego w Krakowie, wyd. K. Follprecht, K. Jelonek-Litewka (dalej: *Źródła*), Kraków 2007.

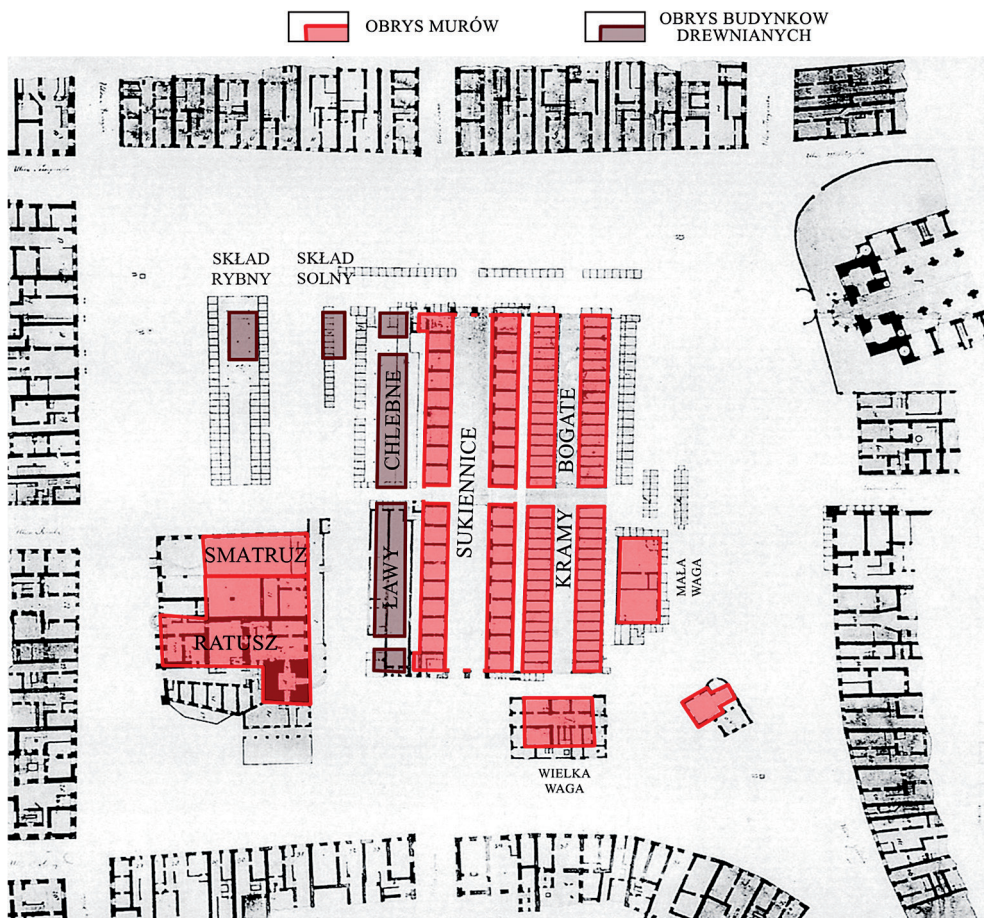
⁵⁹ *Źródła*, s. 1, nr 1.

⁶⁰ *Ibidem*, nr 83-103, s. 47-52; zob. datowanie w: W. Komorowski, *Krakowska Waga Wielka w średniowieczu*, „Rocznik Krakowski”, t. LXXII, 2006, s. 35.

⁶¹ APKr, „Teki Grabowskiego”, sygn. E 23, s. 911.

⁶² S. Tomkowicz, *op. cit.*, s. 37-38. Według S. Kutrzeby urządzenia te znajdowały się „w rynku, obok wag” (S. Kutrzeba, *op. cit.*, s. 59).

⁶³ *Najstarsze księgi...*, *op. cit.*, II, s. 289, 293, 298, 303, 306, 310, 314, 318, 321, 326, 329, 332, 335, 338; *Źródła*, nr 83-87, s. 47-48; nr 89-91, s. 49; nr 93, 94, s. 49-50; S. Kutrzeba wagę srebra określa jako „trzecią wagę” miejską, obok Wielkiej i Małej (S. Kutrzeba, *op. cit.*, s. 59, 120).

Il. 4. Kraków, blok śródmiejski w XIV/XV w.

Oprac. A. Górecki na podkładzie planu Dominika Pucka z 1787 roku

III. 4. Krakow, middle market block in 14th/15th century.

Edited by A. Górecki based on Dominik Pucek's plan of 1787

Niemal przez cały XIV w. brak jest wzmianek źródłowych o istnieniu Małej Wagi. Wzmianki o dochodach z niej zachowane są dopiero z lat 1390-1414⁶⁴. Jednocześnie w latach 1391-1405 odnotowano wydatki na prace budowlane prowadzone niewątpliwie przy wznoszeniu nowej, murowanej jej siedziby⁶⁵ nazywanej Wagą Nową. Z dotychczasowych badań archeologicznych i zapisków źródłowych (także nowożytnych) wynika, że wzniesiono wówczas duży budynek o prostokątnym rzucie z pomieszczeniem wagi w parterze i Smatrzem (Domem) Kuśnierskim na piętrze.

⁶⁴ *Najstarsze księgi...*, *op. cit.*, II, zapiski od r. 1390 – s. 289, 293, 298, 303, 306, 310, 314, 318, 321, 326, 329, 332, 335, 338; S. Tomkowicz, *op. cit.*, s. 34; *Źródła*, nr 83-97, s. 47-51; nr 100, s. 51.

⁶⁵ *Źródła*, nr 50, 51, s. 31-32.

Podsumowując przedstawiony powyżej zarys przemian w zagospodarowaniu przestrzeni Rynku, stwierdzamy, że w latach 90. XIV w. zainicjowano zakrojoną na wielką skalę przebudowę bloku śródrinkowego. Pierwszymi zwiastunami tej akcji, około połowy XIV w., była budowa murowanej Wielkiej Wagi oraz murowanych kamer sukiennych. Działa Kazimierza Wielkiego – kontynuowanego przez kolejnych władców, a w czasach Jadwigi i Jagiełły doprowadzonego do końca – nie sposób nie docenić. Działania zakończono zasadniczo w pierwszych latach XV w. W efekcie pojawiła się na Rynku Głównym nowa architektoniczna jakość – rozległy blok śródrinkowej zabudowy handlowej. Budynkiem, organizującym ten blok przestrzennie i narzucającym porządek podziału, były nowe Sukiennice – odtąd wielka, gotycka „bazylika”. Po ich wschodniej stronie znalazło się założenie Kramów Bogatych, dorównujące długością Sukiennicom i oddzielone od nich miedzuchem. Dalej w kierunku wschodnim, po południowej stronie „krzyża”, stanęła Mała Waga, również usytuowana równolegle względem wymienionych obiektów. Wielka Waga zamykała założenie po stronie południowej. Po zachodniej stronie Sukiennic analogiczne „porządkowanie” i symetrię odnajdujemy w istniejącej tu zabudowie. Nadal funkcjonowały tam drewniane ławy chlebne i zapewne inne drewniane budynki – Smatrutz oraz budowle (składy) związane ze stanowiskami sprzedaży soli i ryb.

5. Ostatnie inwestycje – przełom średniowiecza i czasów nowożytnych

Rozbudowa Ratusza (do połowy XV w.) określiła zasięg rzutu tego budynku na czas dłuższy⁶⁶. Smatrutz około połowy XV w. był już murowany i przybudowany do Ratusza⁶⁷. Do założenia ław chlebnich dostawiono od północy jatki garncarzy (1406 r.)⁶⁸, a od południa jatki garbarskie (wzmiankowane w 1423 r.)⁶⁹ oraz szewskie (1468 r.)⁷⁰. Być może uszczuplono wówczas zasięg ław chlebowych⁷¹, aczkolwiek zważywszy na ich ilość – 22 lub 23 – były one założeniem stosunkowo krótkim i nowe obiekty mogły stanąć przy ich krańcach północnym i południowym. Nowe jatki były bez wątpienia drewniane.

W tym czasie w pomieszczeniach zachodniej części Wielkiej Wagi, w pobliżu topni, handlowano żelazem. Pierwsza wzmianka o tych stanowiskach pochodzi z 1463 roku⁷², a według przekazu z 1468 roku były to piwnice⁷³. Nie sposób dzisiaj wyjaśnić jednoznacznie, czym była piwnica w tym czasie, zważywszy stan jej pograżenia w gruncie. Kramy te – najstarsze kramy żelazne odnotowane w tym czasie na Rynku – naszym zdaniem czynne były od początków murowanego gmachu Wagi, czyli nawet od połowy XIV w. Pierwsza wzmianka o innym kramie z tym towarem, położonym zapewne pomiędzy Kramami Bogatymi i Kościołem Mariackim, pochodzi dopiero z 1518 roku⁷⁴. Tak usytuowane Kramy Żelazne istniały

⁶⁶ S. Tomkowicz, *op. cit.*, s. 22, 31; APKr, „Teki Grabowskiego”, sygn. E-23, s. 897.

⁶⁷ S. Tomkowicz, *op. cit.*, s. 31.

⁶⁸ KDK, cz. II-IV, s. 400, nr CCXCV; A. Sudacka, *op. cit.*, s. 99.

⁶⁹ APKr, akta hipoteczne, sygn. Hip. 3, s. 44.

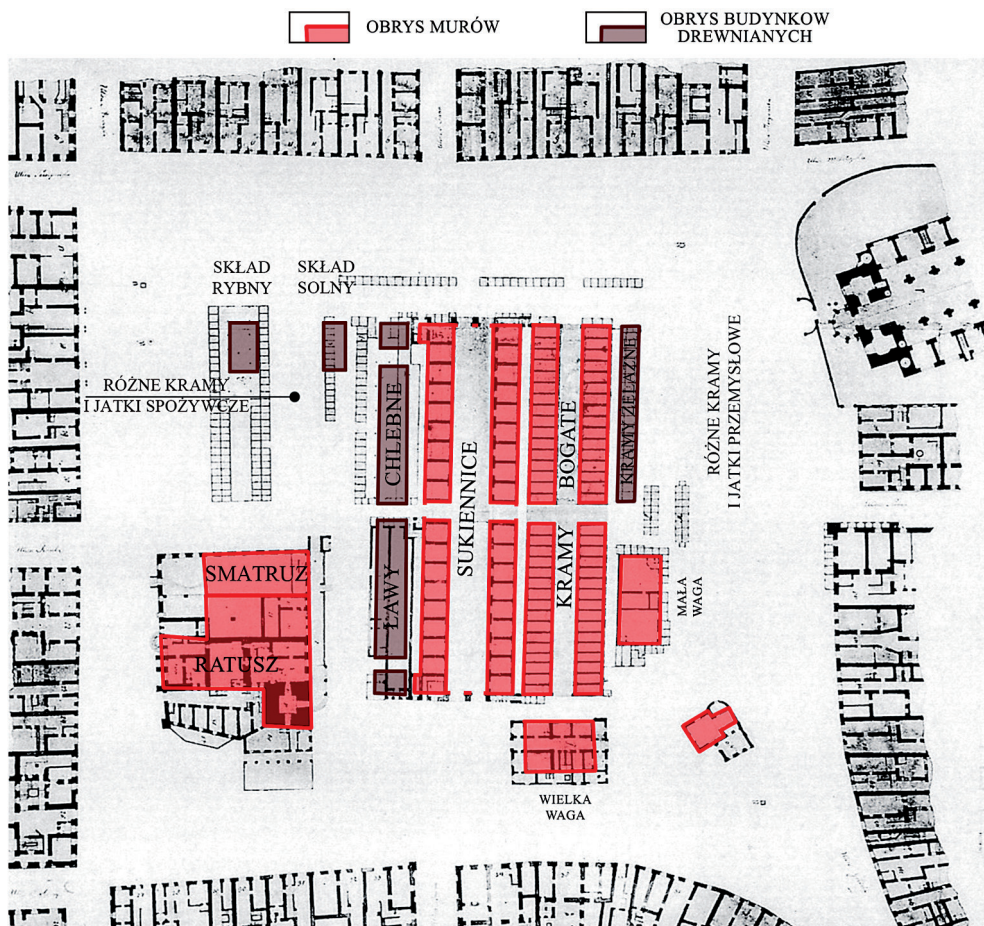
⁷⁰ S. Tomkowicz, *op. cit.*, s. 26-27. Zob. A. Sudacka, *op. cit.*, s. 97-98.

⁷¹ W. Komorowski, A. Sudacka, *op. cit.*, s. 53; A. Sudacka, *op. cit.*, s. 99.

⁷² KDK, cz. II-IV, s. 686, nr DLXIV.

⁷³ *Ibidem*, s. 694, nr DLXXVI.

⁷⁴ APKr, Akta miasta Krakowa, sygn. 1597.

Il. 5. Kraków, blok śródmrynkowy w XV/XVI oraz 1 połowie XVI w.

Oprac. A. Górecki na podkładzie planu Dominika Pucka z 1787 roku

Ill. 5. Krakow, middle market block 15th/16th century and 1st half of 16th century.

Edited by A. Górecki based on Dominik Pucek's plan of 1787

już na pewno od 1523 roku⁷⁵. Ich założenie wzniesiono równolegle do Kramów Bogatych, oddzielając go od nich miedzuchem⁷⁶. Nowe Kramy Żelazne uzupełniły kolejną linię zabudowy, w którą po stronie południowej „krzyża” wpisywał się budynek Małej Wagi.

W 1500 roku sporządzono spis kramów i innych stanowisk sprzedaży na Rynku, wskazujący na znaczne jego zabudowanie⁷⁷. W połowie XVI w. znajdowało się tu około 130 kramów⁷⁸.

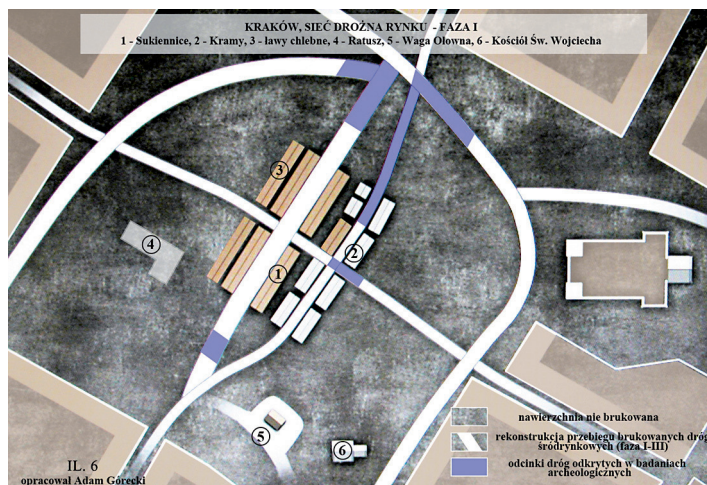
⁷⁵ APKr, Akta miasta Krakowa, sygn. 1599, s. 15 n.

⁷⁶ Według późniejszych materiałów źródłowych.

⁷⁷ Jan Heydeke, *census civitatis conscripti, spis dochodów miasta Krakowa z 1500 roku*, TMHiZK, „Cracovienses fontes minores”, nr 2, wyd. M. Starzyński, Kraków 2009.

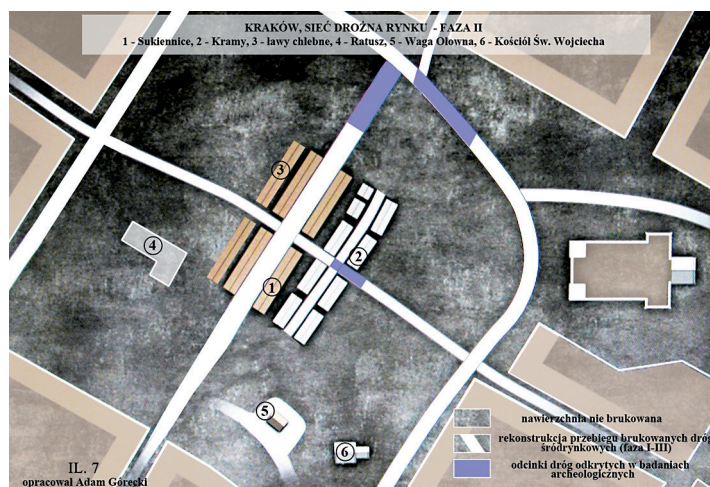
⁷⁸ J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 2, *Kraków w wiekach XVI-XVIII*, Kraków 1984, s. 31.

Liczne pomniejsze stanowiska sprzedaży różnych towarów, zwłaszcza spożywczych, odnotowywano na Rynku również w kolejnych wiekach. Na podstawie przekazów źródłowych zakładamy, że stanowiska solne (prasolów) i rybne zawsze znajdowały się w północno-zachodniej ćwiartce Rynku (il. 5).

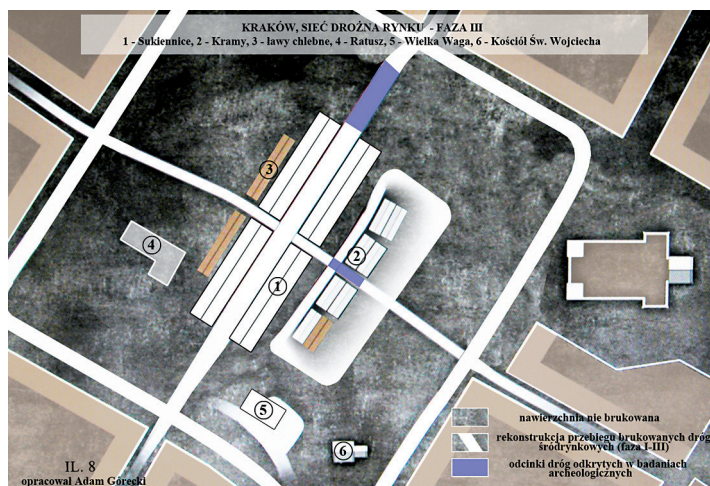
Il. 6. Kraków, sieć drożna Rynku, faza I. 1 – Sukiennice, 2 – kramy, 3 – ławy chlebne, 4 – Ratusz, 5 – waga ołowna, 6 – kościół św. Wojciecha. Oprac. A. Górecki

Ill. 6. Krakow, the Market Square road network, Phase I. 1 – The Cloth Hall, 2 – stalls, 3 – bread benches, 4 – The Town Hall, 5 – lead scales, 6 – St. Adalbert's Church. Edited by A. Górecki

Il. 7. Kraków, sieć drożna Rynku, faza II. 1 – Sukiennice, 2 – kramy, 3 – ławy chlebne, 4 – Ratusz, 5 – waga ołowna, 6 – kościół św. Wojciecha. Oprac. A. Górecki

Ill. 7. Krakow, the Market Square road network, Phase II. 1 – The Cloth Hall, 2 – stalls, 3 – bread benches, 4 – The Town Hall, 5 – lead scales, 6 – St. Adalbert's Church. Edited by A. Górecki

II. 8. Kraków, sieć drożna Rynku, faza III. 1 – Sukiennice, 2 – kramy, 3 – ławy chlebne, 4 – Ratusz, 5 – Wielka Waga, 6 – kościół św. Wojciecha. Oprac. A. Górecki

III. 8. Krakow, the Market Square road network, Phase III. 1 – The Cloth Hall, 2 – stalls, 3 – bread benches, 4 – The Town Hall, 5 – lead scales, 6 – St. Adalbert's Church. Edited by A. Górecki

Literatura

- [1] Balińska G., *Rozwój urzędów handlowych i administracyjnych w blokach śródmiejskich miast śląskich do końca XV w.*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. XXVI, z. 2, 1981.
- [2] Bieniarzówna J., Małecki J.M., *Dzieje Krakowa*, t. 2, Kraków w wiekach XVI-XVIII, Kraków 1984.
- [3] Buśko C., *Z badań archeologicznych nad miastami południowej Polski. Rynek Główny w Krakowie w świetle prac przeprowadzonych w latach 2005-2007*, „Archaeologia Historica”, t. 32, Brno 2007, 225-238.
- [4] Buśko C., *Krakowski Rynek Główny w świetle badań archeologicznych przeprowadzonych w latach 2005-2007*, [w:] *Florencja i Kraków. Miasta partnerskie w Europie – współczesne dziedzictwo kultury*, Kraków 2010, 107-114.
- [5] Buśko C., Głowa W., *Czy książę dotrzymał słowa danego krakowskim mieszkańcom?*, [w:] *I Forum Architecturae Poloniae Medievalis*, red. K. Stala, Kraków 2007.
- [6] Buśko C., Dereń M., Garbacz-Klempka A., *Konfekcjonowanie ołowiu i miedzi w krakowskiej Wielkiej Wadze*, „Archaeologica Historica Polona”, t. 18, 2009.
- [7] Dębowski T., *Badania archeologiczne Sukiennic krakowskich*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Rok XXIX, 1981, nr 4, 457-458.
- [8] *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa, 1257-1506*, cz. I, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1879.
- [9] Komorowski W., *Krakowski Ratusz w średniowieczu i domniemany dwór Artusa w Krakowie*, „Rocznik Krakowski”, t. LXIV, 1998.
- [10] Komorowski W., Sudacka A., *Rynek Główny w Krakowie*, Wrocław 2008.

- [11] Komorowski W., *Ratusz krakowski*, [w:] *Urbs Celeberrima. Księga pamiątkowa na 750-lecie lokacji Krakowa*, red. A. Grzybowski, Z. Żygulski jun., T. Grzybowska, Kraków 2008.
- [12] Kutrzeba S., *Finanse Krakowa w wiekach średnich*, „Rocznik Krakowski”, t. III, 1900, 45.
- [13] Lichończak-Nurek G., *Dzieje jatek szewskich w Krakowie*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa”, t. 18, 1991.
- [14] Louis J., *Przechadzka kronikarza po Rynku krakowskim*, Kraków 1890.
- [15] Łuszczkiewicz W., *Sukiennice krakowskie. Dzieje gmachu i jego obecnej przebudowy*, „Biblioteka Krakowska”, nr 11, Kraków 1899.
- [16] *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400*, cz. I i II, wyd. F. Piekoskiński, J. Szujski, Kraków 1878.
- [17] Radwański K., *Prace ratownicze prowadzone przez konserwatora zabytków archeologicznych w Krakowie w latach 1955-1958*, „Biuletyn Krakowski”, T. 1, 1959, 49-59.
- [18] Sudacka A., *Wyniki kwerendy archiwalnej dotyczącej zabudowy handlowej Rynku w Krakowie*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa”, t. 26, 2008, 99-101.
- [19] Szujski J., *Kraków*, XXVII.
- [20] Tomkowicz S., *Ulice i place Krakowa w ciągu dziejów, ich nazwy i zmiany postaci*, „Biblioteka Krakowska”, nr 63-64, Kraków 1926.
- [21] Tyszką P., *Obraz przestrzeni miejskiej Krakowa XIV-XV wieku w świadomości jego mieszkańców*, Lublin 2001.
- [22] Wyrozumska B., *Przywileje ustanawiające gminy miejskie wielkiego Krakowa (XIII-XVIII wiek)*, Kraków 2007.
- [23] Wyrozumski J., *Dzieje Krakowa*, t. 1, *Kraków do schyłku wieków średnich*, Kraków 1992.
- [24] Zaitz E., *Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w Krakowie w 2004 roku przy przebudowie nawierzchni płyty Rynku Głównego po zachodniej stronie Sukiennic*, „Materiały Archeologiczne”, t. XXXVI, 2006, 79-167.
- [25] *Źródła do dziejów zabudowy związanej z handlem we wschodniej części Rynku Głównego w Krakowie (XIV-XIX w.). Ze zbiorów Archiwum Państwowego w Krakowie*, wyd. K. Follprecht, K. Jelonek-Litewka, Kraków 2007 [Źródła].